
NÉVTANI ÉRTEŚÍTŐ

**Az ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsopord Névkutató
Munkaközösségének időszakos kiadványa**

Szerkesztő bizottság:

**Gerstner Károly, Hajdú Mihály, Hegedűs Attila,
Juhász Dezső, Laczkó Krisztina**

Felelős szerkesztő:

Hegedűs Attila

Budapest V. Pesti Barnabás u. 1.

Postacím: 1364 Budapest Pf.107. Telefon: 267-0966/5214, 5462 Fax: 266-5699

19. szám

Megjelent az OTKA támogatásával

ISSN 0139-2190

TARTALOM

TANULMÁNYOK, CIKKEK, ADATOK

<i>Hegedűs Attila</i> : Mi a tulajdonnév?	5
<i>Nagy L. János</i> : Névadás és beszédaktus	9
<i>Hévvízi Sándor</i> : Békés megye török időszak utáni újjátelepülése a helynevek tükrében	12
<i>Bölcskei Andrea</i> : A spontán névkorrelációs rendszer alakulása a XVIII–XIX. századi helységneveink körében	16
<i>Kálnási Árpád</i> : Szatmári helynévtípusok és történeti rétegződésük.....	26
<i>Bíró Ferenc</i> : Egri szakmunkástanulók névhasználata	30
<i>N. Császi Ildikó</i> : Névválasztási és becenévhasználati sajátosságok egy szlovákiai vegyes iskola neveinek tükrében	45
<i>Labádi-Bertényi Gizella</i> : Cholnoky László névadásáról	51
<i>Farkas Edit</i> : „A rossz arcú, himlőhelyes, nyiszlett kis Varjúnak tulajdonképpen Varga János volt a neve. Már ezt is tudtam. Azt hittem, hogy már mennyi mindent tudok.” (115) (A nevek szerepe Ottlik Géza: Iskola a határon című regényében)	68
<i>Mártonfi Attila</i> : A Magyar Televízió címadása 1985 és 1995 novemberében	78
<i>P. Csige Katalin</i> : Intézménynevek az 1950-es években	88

ESEMÉNY

<i>Nyirkos István</i> : A területi helynévkutatásról.....	93
<i>Takács Péter</i> : Kálnási Árpád: Szatmári helynévtípusok és történeti rétegződésük	94
<i>Mező András</i> : Régi utcanevek Szatmárban és másutt.....	99
<i>Dankó Imre</i> : A helynevek és a néprajz	104
<i>Németh Péter</i> : Földrajzi névgyűjtés = történelemkutatás	108
<i>Sebestyén Árpád</i> : Bevezető Kálnási Árpád Szatmári helynévtípusok és történeti rétegződésük című könyvének bemutatásakor	111

MŰHELY

- Deme László: Opponensi vélemény Hajdú Mihálynak „A középmagyar kor személynévtörténete” címen „a tudomány doktora” fokozat elérése céljából benyújtott tudományos munkájáról.....115
- Mező András: Opponensi vélemény Hajdú Mihály: A középmagyar kor személynévtörténete (Budapest, 1994. [I.]: 317 lap; [II.]: 464 lap; [III.]: Adattár: 817 lap) című akadémiai doktori értekezéséről120
- Nyirkos István: Opponensi vélemény Hajdú Mihály: A középmagyar kor személynévtörténete (1526–1772) című akadémiai doktori értekezéséről (Budapest, 1994. I. 1–317, Adattár II. 1–464, III. 1–817)127
- Hajdú Mihály: Válasz az opponensek véleményeire és a fölvetett kérdésekre133

SZEMLE

- Gerstner Károly: Die Deutschen in Ungarn. Eine Landkarte mit deutschen Ortsnamen. A magyarországi németek térképe. Kiadta a Neue Zeitung Alapítvány. Készítette az AGÁT Kft. TOP-O-GRÁF Térképészeti Iroda. 1996 [1997]. 107×72 cm.139

EMLÉKEZÉS

- Kálnási Árpád: Búcsú Kálmán Bélától.....143
- Mikesy Gábor: Mikesy Sándor (1917 - 1975) munkásságának bibliográfiája.....145

mindig zavazó, igaz, az azonos alakok más-más járásban találhatók, tehát a megyén belül távol esnek egymástól.

A fenti adatokból, valamint abból a tényből, hogy az azonos alapnévhez tartozó teljesen azonos korrelációkat járásnyi távolságban találjuk egymástól, általánosságban azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a spontán korrelációk elhelyezkedése alapján a természetes névadásban az emberi látókör körülbelül egy-egy járásnak, esetleg megyének megfelelő nagyságú területre terjed ki (20-25 km-es sugarú kör), de nem mindig igazodik a mesterségesen létrehozott közigazgatási határokhoz.

5. Összegzés. – A megfigyeléseinkből levonható főbb következtetések:

1. A helységnevek jelzővel történő egyénítése nemcsak a hivatalos névadásnak, de a természetes névadásnak is fontos sajátja.
2. A XVIII-XIX. század fordulójára a spontán névkorrelációs rendszer elérte legkiépültebb formáját.
3. A differenciáló előtagok határozott jelentéstani csoportokba sorolhatók.
4. Az azonos alapnév által összetartott korrelációk első renden a szembenálló helységnevek száma szerint, a továbbiakban pedig szemantikai csoportok szerint tipizálhatók.
5. A spontán névkorrelációk térbeli elhelyezkedése alapján a természetes névadásban működő emberi látókört az jellemzi, hogy leginkább egy-egy járásnak megfelelő nagyságú területre terjed ki.
6. A dolgozat szinkrón képet nyújt a spontán névkorrelációs rendszer végső állapotáról. Kutatásaimat diakrón irányba szeretném bővíteni, megrajzolva azt a folyamatot, amely során ez a természetes oppozíciós rendszer kiépült.

BÖLCSKEI ANDREA

Szatmári helynévtípusok és történeti rétegződésük¹

Amikor előadásom témáját megfogalmaztam, túlzott optimizmussal arra számítottam, hogy névtani konferenciánk idejére sikerül megjelentetni a fenti címet viselő kéziratomat, amely az 1990-ben megvédett kandidátusi

¹ Az előadás az V. magyar névtudományi konferencia kötetéből (MNyTK. 209. szám) szerkesztési hiba miatt kimaradt.

értekezésem kibővített változata.¹ Az alapmű három szatmári járás (a Fehérgyarmati, Mátészalkai és Nyírbátori) helynévanyagának elemzését tartalmazza. 1993-ban napvilágot látott a Csengeri járás földrajzi nevei című kötet is, ezzel befejeződött a tájegység helyneveinek publikálása.

Előljáróban néhány általánosabb gondolat: Munkámban a szinkrón tipológia és a helynévtörténeti rétegek szembesítésére tettem kísérletet. Abból a felismerésből indultam ki, hogy a ma élő helynévrendszer sem napjainkban jött létre, egyes tagjai (típusai) korábban, mások később jelentek meg. A szinkróniát tehát nem az jellemzi, hogy csupán hasonló korú névgyedek élhetnek együtt, hanem több, különböző rendszerhullám tagjai, csoportjai is megtalálhatók benne. Nyelvtudományunk ezt a vizsgálati aspektust dinamikus szinkróniának nevezi (vö. RÁCZ ENDRE: MNy. 82: 49).

Elemzéseimben a komplex módszert alkalmaztam, ezt a névélettani és a történeti szempontú vizsgálódás együttes alkalmazása jellemzi. Mindez szorosan összefügg BÁRCZI GÉZA alábbi véleményével: „A nyelvnek...nemcsak alakja, hanem funkcionális arca is van, és a nyelvtudomány feladata a kettőnek egyenrangú vizsgálata, sőt a nyelvből a társadalmi, gazdasági, történeti események felé vezető szálaknak a kibontása is” (A magyar nyelv múltja és jelene. Bp. 1980. 211).

A több mint 35 ezer helynév vizsgálatát az egyes objektumtípusok szerinti tagolásban végeztem el. Ennek megfelelően külön fejezetben tárgyalom a településneveket, belterületi neveket, határrészneveket, vízneveket, tanyaneveket és létesítményneveket. Mindegyiken belül a kategória lényegéből fakadó történeti rétegeket különítettem el. A rendelkezésemre álló néhány perc természetesen nem elegendő elért eredményeim akár vázlatos bemutatására sem, így most néhány általánosabb észrevétel megfogalmazásán kívül csupán annak felvillantására vállalkozom, hogy milyen gyarapodást jelent a nemrég kiadott csengeri helynévgyűjtemény a fenti objektumtípusok vonatkozásában.

A **településnevek** történeti rétegeinek vizsgálatában fontos eredménynek tekintem, hogy az eddigieknél teljesebb képünk van a történeti Szatmár megye hazánkhoz tartozó részének Árpád-kori településrendszeréről (vö. BOROVSKY, Szatmár vármegye, MAKSAI, A középkori Szatmár megye, SzabSzatm., ComSzat. stb.). Ennek jelentőségét a honfoglalás közelgő 1100 éves évfordulója még hangsúlyozottabbá teszi. Külön kiemelném, hogy a helyszíni gyűjtésnek köszönhetően megnyugtatóan tisztázni lehetett, miszerint az elpusztult *Sénye* falu nem Tiszabecs határában feküdt, miként azt a történeti munkák (SzabSzatm., 119, ComSzat., 153) tartják, hanem Szamosbecsnek a

¹ A kézirat könyv alakban 1996-ban jelent meg.

közelében, egészen pontosan Csenger határában, a Sanyi-kert néven ismert dűlőnek a területén.

A **belterületi nevek** fejezetének kiegészítése nemcsak az új kötet anyagának beépítése miatt jelentett gondot. Tudjuk, hogy a rendszerváltással hivatalos utcaneveink egy részét ki kellett (volna) cserélni. Bár nem állt módomban a korábbi kötetekben szereplő települések mindegyikén ennek a munkának az elvégzéséről vagy éppen elhanyagolásáról adatokat gyűjteni, a városokból, így Mátészalkáról, Nyírbátorból és Fehérgyarmatról megszereztem a megváltoztatott utcanévek jegyzékét. Csengerben és a járás falvaiban pedig pótgyűjtést végeztem, az új nevek bekerültek az adattárba is. Mivel a névváltoztatással kapcsolatos tapasztalataimat megírtam a Rendszerváltás – utcanév-változtatás (MNYj. XXXII, 55–63) című tanulmányomban, most csupán arra utalnék, hogy véleményem szerint névtudományunk az események után kullogott, az utcanév-változtatási folyamatokba csupán a nagyobb városokban volt lehetősége a névtanos szakembereknek beleszólni.

A **határrésznevek** egy sajátos típusára a Csengeri járás adattára hívta fel a figyelmemet. Az idvonható példákban a mai névalakok – néhány kivételtől eltekintve – a megkülönböztető elem + *tava* birtokos jelzős szerkezetből (összetételből) a *falva* → *fa* rövidüléshez hasonlóan (vö. KÁZMÉR, A „falu” a magyar helynevekben. Bp. 1970, 64–80) az alapelem megrövidülésével keletkeztek: *tava* → *ta*. A rövidülés egyik oka és elősegítője nyilvánvalóan a jelentéselhomályosulás, amikor a tulajdonnevet alkotó elemek eredeti közszoói vagy személynévi funkciója a helynévben háttérbe szorul vagy meg is szűnik. A jelentéselhomályosulást más okok is erősíthették. 1. A név és a jelölt között a kapcsolat addig volt reális, ameddig az eredeti birtokviszony nem változott meg. 2. A *tó* az északkeleti nyelvjárásban igen korán egyalakú tövé vált, de a helynevekben a *v-s* tö (*tava*, *tova*) megmaradt, és elszigetelődött az egyalakú *tó* ~*tója* formától. 3. A redukciót a tájjelleg megváltozása is siettethette, az egykori víznevek már régóta határrész jelölnek. 4. A nevekben lezajlott változást talán más *-ta* végű helynevek analógiás hatása is elősegítette: *Szilonta*, *Szomita*, *Tarkuta*, *Zajta*, *Milota* stb. A felsorolt okok elegendők lehettek arra, hogy az elszigetelődött *tava* helynevek a nyelvi vátozásnak (az erős rövidülésnek) ne tudjanak ellenállni. Ezt a jelenséget az ismert hangtani tendenciák közé nem tudjuk besorolni. Valószínűleg olyan nagy fokú redukcióról van szó, amilyent határozóragjaink egy csoportjában (*-be*, *-re*) tapasztalunk, ahol a hangváltozást ugyancsak funkcióváltozás előzte meg (vö. KÁZMÉR, i. h.).

Most nézzük az egyes adatokat! Teljes bizonyossággal idevonhatók a következő határrésznevek: 1. *Bánta* (5: 77). Írásos említései: 1665: *Bantova*, *Bánta*, 1752, 1762: *Bánta*, 1778: *Bántova*, 1809: *Bantova*, 1864: *Bán tava*,

1935: *Bántova*, 1981: *Bánta*. A név a *bán* „méltóságnév” (Csenger földesuráról, Melith Pálról van szó) + *tava* összetételből alakult. Érdekes, hogy első említésekor az eredeti névalak mellett a mai rövidült formát is rögzítették. A párhuzamos alakok alapján a változás kezdetét is kb. erre az időre tehetjük. A később is felbukkanó *Bántova* (*Bántava*) arra utal, hogy a név (etimológiai) szerkezete csak a legutóbbi időkben homályosult el teljesen. A nevet ma a helyi hagyomány a *meqbánta* igealakokkal kapcsolja össze. A *Bánta tava* tudálékos névalak. 2. *Tibota*. (5: 108). Előfordulásai: 1686: *Tibota tava*, 1738: *Tibota*, 1766: *Tibota tava*. 1776-tól *Tibota*. A név a *Tiba* szn. + *tava* összetételből alakult. (Csenger határából 1429-ben egy *Thybatelke* nevű helyet említenek.) A *Tibota tava* a *Bánta tavához* hasonló módon keletkezett. 3. *Botosta* (5: 79, 139). Előfordulásai: 1713-ban *Botos tava*, 1736-ban *Botos tó*, 1764-től *Botosta*. A név a *Botos* szn. + *tava* alakból való. 4. *Meggyesta* (5: 148). Ezt 1428-ban *Meggestho*, 1806-ban *Meggyesta*, *Meggyestó*, 1864-ben *Meggyesta* alakban említik. Az első adat tanúsága szerint eredetileg minőségjelzős összetétel volt: *Meggyes* köznév + *tó*. (Az ugyaninnen, Csengerből említett *Meggyes* nevű falu létezését a történeti források nem támasztják alá.). A mai névalak analógia eredménye lehet, a névhasználók beillesztették az előbbi helynevek sorába. 5. *Tyukosta* (5: 367). Kihalt név 1864-ben említik *Tyukosta* alakban. Feltehetőleg egy *Tyukostó* előzményre vezethető vissza, melyben a megkülönböztető elem a *tyukos* köznév, így ez a név is a *Bánta*, *Tibota* analógiájára alakulhatott. Kevésbé valószínűen egy *Tyukos* szn. + *tava* összetétellel is számolhatunk. Talán idesorolható a csengeri *Szógota* (5: 105) adat is, amely esetleg a *szóga* „szolga” + *tava* összetételből alakult hasonló hangtani változással, miként a *Tiba tavából* a *Tibota*. Csenger közelében hajdan volt *Szolga-ér* (5: 153) is. 7. Nagy valószínűséggel idevehető a szatmárcsekei *Espánta* (*espán* „ispán” + *tava*, 2:360). A közszó ilyen ejtését más helynevek is őrzik vidékünkön: *Espándomb*, *Espáné*, *Espán-lapos* stb. (4:163) A SzamSz. szerint Olcsvaapáti határában volt *Espántó* is. 8. Feltehetőleg a kömörői *Malomta* (2: 218) sem a középkori *Malonta* falu emlékét őrzi, mint eddig gondoltuk (S.Varjú: MNyj. 145: 73, SzabSzatm. 67) –, hanem a *malom* + *tava* összetételből rövidült. A Nyírbátori járásból talán a penészleki *Laposta* (*lapos* + *tava*, 3: 359) vonható ide, a névnek van *Lapos-tó* változata is. Más *-ta* végű helynevek (*Szomita*, 4: 456, *Csomota*, 2:71 stb. idesorolását etimológiai jelentésük tisztázatlansága, illetve történeti adatok hiánya miatt nem tartom bizonyíthatónak.

A Csengeri járás helynévgyűjteménye a korábbi szatmári kötetek **víznévi** anyagánál is többet nyújt. Most e gazdag anyagból egy sajátos vízrajzi köznév bemutatására kerítenék sort. Eddig is tudtuk, hogy a „lapos, mocsaras ér” (SzamSz.) jelentésű szláv eredetű *erge* az északkeleti nyelvjárás jellegzetes tájszava, víznévi alapeleme (vö. SZABÓ T. ATTILA, A kalotaszegi helynévanyag

vízrajzi szókinccse. Nyelv és település. Bp. 1988, 193; BENKŐ LORÁND, Magyar nyelvjárástörténet. Bp. 1957, 83). Az új kötet segítségével elég nagy biztonsággal megrajzolható az *erge* hazai szóföldrajzi térképe. A szó történeti és élő víznévben 46-szor fordul elő gyűjteményeimbem. Az adatok zöme a Csengeri járásból való, csak két adat van a Fehérgyarmati járás északi részéről, Kisarból és Nagyarból, egy kihalt név pedig a Csengeri járással határos Jánkmajtisról. Az *ergét* a TESz. 1339-ből említi éppen vidékünkéről Géc (Nagygéc) határából. Ezen a vízfolyáson zúdult le 1970. május 14-én a Szamos menti árvíz jelentős része. Régi történeti adat még a *Thulsoerge* (1501: Pátyod), *Erge*, *Nádas Erge* (1665, 1736: Csenger). PESTY 1864. évi gyűjtésében szintén találunk rá példákat: *Czigány ergéje*, *Nyíres erge*, *Temető ergéje* (Császló), *Csinál erge* (Gacsály), *Galambos erge* (Csegöld). Élő nevekben: *Erge* (Kisar, Nagyar, Csegöld, Nagygéc stb.), *Horgas-erge* (Császló), *Csinád-erge*, *Közös-erge* (Gacsály), *Szederjes-erge* (Csengerima).

A **tanyanevek** és a szorosan vett **létesítménynevek** körében két területen hozott a csengeri kötet szembetűnő gyarapodást. Az egyik az útmenti csárdák, fogadók elnevezéseinek csoportja. Ennek oka, hogy a járáson vezet keresztül a Szatmári út, amely különösen a múltban fontos szerepet játszott a közlekedésben. Csupán Nagygéc határában az említett út egy-egy szakaszán három ilyen épület is állt: a *Rózsa csárda*, *Szalmás csárda* és a *Szúnyog fogadó* (5: 281–2). – A vízimalmokra vonatkozó adatok számát is lényegesen megnövelte az új kötet. A járás kisebb-nagyobb vízfolyásai (Szamos, Túr, Erge, Sár stb.) alkalmasak voltak vízimalmok működtetésére. Vízimalom állt Szamosangyalos, Szamostatárfalva, Tisztaberek, Garbolc, Nagyhódos, Kishódos területén is. Az adatok közül az 1314-ben feljegyzett Rozsályi *Béna molna* (5: 355) a legértékesebb, ennek alapeleme a hozzánk szláv közvetítéssel került latin *malinae* „malom” birtokos személyragos alakját őrizte meg.

KÁLNÁSI ÁRPÁD

Egri szakmunkástanulók névhasználata

A XX. sz. végének magyar valóságában is igaz az a régi ismeretünk, hogy mind a társadalmi együttélés, mind a nyelvi kommunikáció egyik feltétele az egyes emberek és az embercsoportok tagjai közötti kapcsolat megléte. E kapcsolat megteremtésében, fenntartásában pedig igen fontos szerep jut a